

Jelínek, Milan

**Adjektivní přívlastek jako střídný prostředek vedlejší věty v
obrozeném odborném stylu**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada
jazykovědná. 1971, vol. 20, iss. A19, pp. 55-63*

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100707>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

MILAN JELÍNEK

ADJEKTIVNÍ PŘÍVLASTEK JAKO STRÍDNÝ PROSTŘEDEK VEDLEJŠÍ VĚTY V OBROZENSKÉM ODBORNÉM STYLU

1. Pro odborný styl má velký význam výběrová dvojice adjektivní přívlastek // vedlejší věta (především vztažná).¹⁾ Výběr adjektivních přívlastků místo nabízejících se vedlejších vět přispívá k větší syntaktické kondenzaci textu a spolu s výběrem substantivních větných členů vede ke zvýšení podílu jmenných prostředků proti slovesným.²⁾ Protože se užitím adjektivního přívlastku přenáší přívlastkový vztah do rámce věty, vzrůstá tím nejen těsnost vyjádření,³⁾ ale i složitost větných celků.

Do výběrové dvojice adjektivní přívlastek // vedlejší věta (zejména vztažná) lze zařadit všechna adjektiva, pokud obsah věty dovoluje uvolnit těsný vztah členský ve volnější souvětí. Velmi často proti adjektivnímu přívlastku stojí vedlejší věta se sponově jmenným přísudkem, přičemž jmennou částí přísudku je právě adjektivum, které mělo před souznačným rozvedením ve větu funkci shodného přívlastku. Např. ve větě *Rod tento totožný dle sloučenství s následujícím docela od něho se liší* (PrNer 233)⁴⁾ nabízí se jako souznačný syntaktický prostředek vedlejší věta vztažná

¹⁾ K otázkám výběrovosti syntaktických prostředků viz můj článek *Skladební synonymika*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, s. 257n.; dále příslušnou kapitolu v knize J. Filipce *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexicologie*, Praha 1961, s. 11n.

²⁾ Při úvahách o syntaktické kondenzaci se opírám o pojetí V. Mathesia a V. Vachka. Viz především výklad termínu „komplexní kondenzace“ ve Vachkově článku *Some Thoughts on the so-called Complex Condensation in Modern English*, SPFFBU IV, A 3, 1955, 63n. Viz dále můj článek *Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích*, Otázky slovanské syntaxe II, Brno 1968, s. 389n.

³⁾ S pojmem „těsnost“ a „volnost vztahu“ pracuje zejm. Vl. Šmilauer v *Novočeské skladbě*, Praha 1966², s. 54n. aj.

⁴⁾ Při citaci obrozených dokladů užívám těchto zkratk: AJgŮv — Ant. Jungmann, *Úvod k babení*, Praha 1804; AmLuč — K. Amerling, *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví*, Praha 1851; DlabČes — J. B. Dlaběč, *Krátké vypsání Českého království...*, Praha 1818; HěDuš — H. J. Hanuš, *Nástin duševědy*, Brno 1849; HynaDuš — F. Hyna, *Duševní zkoušební*, Praha 1844; JgHist¹, JgHist² — J. Jungmann, *Historie literatury české*, Praha 1825¹, 1849²; JgSlist¹, JgSlist² — týž, *Slovesnost*, Praha 1820¹, 1845²; KlácDob — Fr. M. Klácel, *Dobrověda*, Praha 1847; KlácMluv — týž, *Počátky vědecké mluvnictví českého*, Brno 1843; KollSláva — J. Kollár, *Sláva bohyně a původ jména Slavův čili Slavjanův*, Pešť 1849; MalýSlist — J. B. Malý, *Soustavní nástin slovesnosti*, Praha 1848; MarFil — Ant. Marek, *Základní filosofie*, Praha 1844; MarLog — týž, *Logika nebo umnice*, Praha 1820; PalDěj — Fr. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě I/1*, Praha 1848; PrNer — J. Sv. Presl, *Nerostopis čili mineralogia*, Praha 1837; PrRost — týž, *Počátkové rostlinosloví*, Praha 1848; SedMěř — V. Sedláček, *Zákla-*

(*kerý je totožný*), nebo spíše vedlejší věta přípustková (*třebaže je totožný*). V některých případech se však s adjektivním přívlaskem stírá vedlejší věta, která má v přísudku významové sloveso. Je tomu tak především u adjektiv na *-telný*, vyjadřujících schopnost nebo možnost něco vykonávat, popř. být podroben nějakému ději (tato adjektiva jsou pro odborný styl zvlášť charakteristická).⁵⁾ Např.: Moudrý a chytrý jsou slova obsahu rozličného, i rozumu sprostému *rozeznatelného ... || ... který může rozeznat i prostý rozum* (KlácDob 3).

Do výběrových dvojic s vedlejšími větami vztažnými, jde-li o vztah přívlaskový, nebo spojkový, je-li v přívlaskovém vztahu implikován vztah jiný (např. příčinný, podmínkový atd.), vstupují hojně adjektiva tvořená z přechodníků a z přičestí.⁶⁾ Přísudkem ve vedlejší větě se pak stává sloveso, které dalo základ souznačnému slovesnému adjektivu. Např. k větě Rozum pokládá se za moc *tvůřící závěrky* (MarFil 225) náleží souznačné souvětí Rozum pokládá se za moc, *která tvoří závěrky*. Podobně věta Rapa ... slove vlastně voda solí kuchyňskou *nasyčená* (AmLuč 326) má k sobě souznačné souvětí Rapa ... slove vlastně voda, *která je nasyčena kuchyňskou solí*.⁷⁾ Užívání takovýchto přechodníkových a přičestních adjektiv je příznačné právě pro odborný styl, a proto mu věnujeme zvláštní pozornost. Zaměřením na odborné texty obrozené chceme zároveň podat příspěvek k dějinám spis. češtiny⁸⁾ a jejího odborného stylu.⁹⁾

2. Pokud jde o různé typy slovesných adjektiv, v rozvitých přívlaskcích jsou nejčastěji doložena adjektiva tvořená z přechodníku přítomného (typ *dělající*) a z přičestí minulého trpného (typ *udělaný*). Vedle nich se poměrně často uplatňují i adjektiva odvozená z přechodníku minulého (typ *udělavší*). U všech jde o tvoření

dově měřictví čili geometrie, Praha 1822; SmetSíl — Fr. J. Smetana, *Složpyt čili fysika*, Praha 1842; ŠádZem — K. Šádek, *Všeobecný zeměpis neb geografia* I, 1822, II, 1823, III, 1824; ŠafNár — P. J. Šafařík, *Slovanský národopis*, Praha 1842 (cit. podle vyd. 1955); ŠafStar — týž, *Slovanské starožitnosti*, Praha 1837; ŠafPalPoš — P. J. Šafařík — Fr. Palacký, *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie*, Prešpurk—Praha 1818; TmkUn — V. V. Tomek, *Děje univerzity Pražské I*, Praha 1849; VydArit — Št. Vydra, *Počátkové aritmetiky*, vydané od L. Jandery, Praha 1806. Vedle autorů knižních děl citují tyto autory článků z ČCM a Kroku: Am — K. Amerling, Bur — T. Burian, Čupr — Fr. Čupr, Chmský — J. K. Chmelenský, Klác — Fr. M. Klácel, Pal — Fr. Palacký, Pr — J. Sv. Presl, Purk — J. Ev. Purkyně, Šaf — P. J. Šafařík, Voc — J. Er. Vocel.

⁵⁾ Podrobněji v čl. B. Havránka *Příspěvek k tvorbě slov ve spisovných jazycích slovanských (Adjektiva s významem latinských adjektiv na -bilis)*, Studie o spisovném jazyce, Praha 1963, zejm. s. 270n.

⁶⁾ Že slovesná adjektiva jsou prostředky obsahově chudší, to si uvědomoval už P. Doležal. Jeho *Grammatica Slavico-Bohemica* z r. 1746 dává toto doporučení: „Ubi sensus ambiguus evaderet, melius pro Participio ponitur Verbum cum particulis *an, ana, ano, když, jenž*.“ Jako příklad uvádí větu *nalezli ho sedícího* a místo ní doporučuje jako „lepší“ *nalezli ho, an sedí* (s. 121).

⁷⁾ Synonymita slovesného adjektiva a věty vztažné byla už pro autory obrozených gramatik tak evidentní, že mluvili dokonce o vypouštění vztažných zájmen při volbě slovesného adjektiva (viz např. J. Nejedlý, *Praktische böhmische Grammatik*, Praha 1804, s. 343).

⁸⁾ V posledních 15 letech poutala k sobě značnou pozornost právě obrozená skladba, která má klíčový význam pro skladbu dnešní češtiny. Jmenujme tu alespoň autory studií: M. Grepl, A. Jedlička, M. Jelínek, J. Novotný, J. Sedláček, A. Stich, K. F. Svoboda, Št. Tóbiš; ze zahraničních autorů uvedme především L. I. Rojzenzona.

⁹⁾ Základní tendence ve vývoji čes. odborného stylu jsou vyloženy v Havránkově *Vývoji spisovného jazyka českého*, Čs. vlastivěda, řada II, Praha 1936. Viz také moji stať *Vývoj obecných stylů v novodobé spisovné češtině*, sb. O české literatuře a jazyce (skriptum pro LŠSS), Brno 1970, s. 221n.

produktivní, které není omezeno jen na uzavřenou skupinu lexikalizovaných výrazů. Naproti tomu adjektiva odvozená z přičestí činného (typ *příšlý*) jsou již v době obrozené z největší části lexikalizována, třebaž tu pozorujeme individuální pokusy o zproduktivnění tohoto typu. Veskrze lexikalizována jsou pak nepočtená adjektiva tvořená z přičestí přítomného trpného (typ *povědomý*).

Proti odbornému stylu obrozenému poklesla dnes poněkud frekvence přechodníkových adjektiv přítomných a z jazyka téměř vymizela přechodníková adjektiva minulá. Naproti tomu se zvýšila frekvence přičestních adjektiv pasivních. U přičestních adjektiv aktivních se v době poobrozené dovršila lexikalizace.¹⁰⁾

3. Zvláštní pozornosti si zaslouhují ta slovesná adjektiva, která jsou svým obsahem velmi chudá, takže je můžeme v mnoha případech vypustit, aniž tím snížíme přesnost vyjádření. S ubýváním lexikálního obsahu však u nich vystupuje do popředí syntaktická funkce spojovací, která záleží v tom, že adjektivum prostředkuje spojení mezi substantivem a příslovečným určením (např. proměny *udávající se v jádře*).¹¹⁾ Vzhledem k substantivu nabývá pak ovšem příslovečné určení funkce neshodného přívlástečku (srov. proměny *v jádře*). Slovesná adjektiva se spojovací funkcí jsou už v obrozeném odborném stylu hojná a běžně se jich užívá i v dnešních odborných projevech, kdežto v jiných stylech spisovného jazyka je nalézáme mnohem řídkěji. Jejich větší frekvence v odborném stylu je zajištěna podmíněna tím, že přispívají k větší zřetelnosti větné stavby, neboť vyjadřují explicitně příslušnost příslovečného určení k určovanému substantivu. Např.:

... proměny v jádře *se udávající* docela rozdílné jsou od *stávajících se* v zákryvkách zárodkových ... (PrRost 302). — Cit *panující* v idyllách jest cit idyllický s příbuzným citem prostosrdečnosti (JgSlst² 130). — Vzdělaný uznává veškeré člověčenstvo ... co celek a jednotu duchovní, *jevící se* v různých dobách člověčích (HšDuš 84). — Styčnosti a rovnosti v indickém a slavském životě *se nacházející* ... (KollSláva 155). — Nejdříve mluvmе o červenině mařenové čili mařenovině ... v kořeně mařenovém *se nalezající* (PrRost 43). — Kyslík ... jest prvek k dýchání rostlin a živočichův, jakož i k hoření hořlavých těch *slovžící* (PrRost 17).

Nejdůležitější a nejvýtečnější jest dalekohled hvězdářský ku skoumání těl nebeských, jejich pohybování, podoby, velikosti aj. *ustanovený* (SmetSíl 214). — Škrob totiž v bílku a dělohách *obsažený* proměňuje se cacovinou a bílkovinou v klovatinu a cukr ... (PrRost 264—265).

4. Přechodníková adjektiva přítomná jsou běžná jen od sloves nedokonavých, kdežto od sloves dokonavých (s významem budoucnosti) jsou ojedinělá. Přechodníková adjektiva přisuzují určovanému substantivu děj nebo stav ve formě vlastnosti trvajících buď neomezeně,¹²⁾ nebo alespoň po dobu trvání jiného děje (stavu). Jako všechna slovesná adjektiva mají i ona silný sklon vyjadřovat vedle základního, explicitně podaného vztahu přívlástečkového i vztahy jiné. Ty však nejsou vyjádřeny syntaktickými prostředky, nýbrž jen vyplývají z obsahu větného celku. Souznačná dvojice slovesné adjektivum // vztažná věta se pak rozrůstá v souznačnou řadu,

¹⁰⁾ Nejpodrobnější výklad o všech těchto typech slovesných adjektiv v dnešní češtině podal Fr. Trávníček (*Mluvnice spisovné češtiny*, Praha 1951, s. 1431n.).

¹¹⁾ Fr. Kopečný nazývá tento syntaktický jev tranzitivností nebo relativností (viz *Základy české skladby*, Praha 1962², s. 27n.).

¹²⁾ Fr. Trávníček soudí, že zpřídavnělý přechodník přítomný vyjadřuje „vlastnost časově omezenou trváním děje“ a že se tím liší od dějových adjektiv v užším smyslu (l. c. 1433), ale to platí jen pro zpřídavnělé přechodníky tvořené od sloves trvajících, a to ještě s jistými omezeními.

doplněnou o příslušný druh vedlejší (řídčeji hlavní) věty. V četných případech ovšem přechodníková adjektiva přítomná vyjadřují „čistý“ vztah přívlástekový. Tak je tomu např. ve větě [Červenina mařenová] hlatí se v čtyrboky přetenké, dlouhé, pomarančové, vodou vřelou, přemálo studenou *se rozpouštějící* v kapaninu růžovou, těžko *rozplývající* se líhem a trestí (PrRost 43). Přítom jen ojediněle přisuzují substantivu jako vlastnost děj, který bude probíhat po uskutečnění děje přísudkového. Následnost je tu obvyčejně vyjádřena příslovci *potom, pak* aj. Např.: ... [z brada-viček] vzrostají vlákna přímo členatá, *potom se rozsypující* na články ... (PrRost 329).

Hojně se užívá přechodníkových adjektiv přítomných ve funkci vysvětlovací. Adjektivní přívlástek v takovém případě nezužuje významový rozsah určovaného substantiva nebo slovního spojení, nýbrž vysvětluje jeho význam uvedením charakteristické vlastnosti, která je již obsažena ve vysvětlovaném výrazu. Tuto funkci slovesných adjektiv a s nimi souznačných vztazných vět lze dobře ukázat na výčtu jednotlivých druhů ódy, který podal Jungmann ve 2. vyd. své Slovesnosti:

Podle látky rozvrhuje se oda na více tvarův, ježto jsou: a) Oda heroická, která činy znamenité hrdin *opěvá*, b) didaktická neb filosofická, *kteříž předmětem jsou* pomysly a pravdy, c) plastická, předmět vnější před smysly *stavící* ..., d) dramatická, *založená* na jisté dramatické situaci ... (108).

Podobně postupuje např. Purkyně při výkladu termínů „zevnitřní obvod“ a „vnitřní okresek“:

Na takovém zubovém lupínku rozeznává se zevnitřní obvod vněšnou zubu tvárnost *opisující*, pak vnitřní okresek jeskyňku zubovou s kořenovým průchodem *ukončující* (Purk Krok 3/3 432).

Hromadit další doklady je neúčelné, protože volným adjektivním přívlástkem vysvětlují termíny téměř všichni obrozenští autoři a stejného prostředku užívají i odborní autoři dnešní. Poznamenáme jen, že se jeho vysvětlovací funkce velmi často naznačuje vysvětlovacími výrazy *totiž, vlastně* aj.:

Cesta, kterou poznání mravní obvyčejně se sestavovala, bývala buď souborná, *totiž* od obecnějších, vyšších ke srostlejší, nižším *jdoucí*, nebo rozborná, *ježto vedla* naopak od skutku k původu čili k možnosti jeho (KlácDob 8; v dokladu se adjektivní přívlástek střídá se vztaznou větou). — [Houby] nepohlcují celým povrchem, nébrž podhoubím svým, zrůstovým dílem jejich *vlastně jsoucím* (PrRost 250).

Velmi často bývá v základním vztahu přívlástkovém ukryt vztah důvodový (příčinný). Přesvědčí nás o tom zejména příklad, ve kterém se na důvod utajený v adjektivním přívlástku odkazuje důsledkovým příslovcem *proto*: Šíny na železné dráze v zimě v letě *sloužící* nesmí se *proto* pevně k sobě srážeti ... (AmLuč 30). Ale i v jiných případech má rozvitě přechodníkové adjektivum zřetelný význam důvodový: Po polovici těhotnosti hlava pozněnáhla částky ostatní *převážující* dlé fyzických zákonů se nakloní ... (AJgÚv 50). Často pak bývá takový přívlástek odtržen od určovaného substantiva: Sám jazyk tomu nasvědčuje, *pronášející* ráz veliké starožitnosti (JgHist¹ 9).

V některých případech lze rozvitě přechodníkové adjektivum chápat jako podmínku: Čáry, stejnou stranou *běžící*, ve všech punktech stejnou vzdálenost *mající* a v prodloužení svém *se nepřibližující* ani *nevzdalující*, kolejně neb stejnovzdálené (paralela) slovou (ŠádZem I 10). — Každý počet, *nemající* žádného exponentu na pravici psaného, jest první důstojnosti (VydArit 39).

Jde tu vlastně o obrácený postup než při vysvětlování výrazů. Adjektivní přívlástek vyjadřuje podmínku, která zužuje platnost obecnějších pojmů tak, aby se dosáhlo ztotožnění s termínem uvedeným v jádrové části věty.

Poměrně často se v přívlástkové funkci rozvitých přechodníkových adjektiv tají vztah přípustkový. Někdy bývá dokonce naznačen odkazovými utvrzovacími příslovci *přece, nicméně* apod., jindy vyplývá prostě z obsahu věty:

Průpověď *odpírající tajně přece* jest přísvědčující (KlácMluv 101). — Tyto rostliny sklípkaté [= mechy a játrovky] na vyšším dokonalosti stupni *stojící, nicméně* podobají se lišejníkům a řasovitým ... (PrRost 250). — ... člověk ve vzduchu lehce *pokračující* ve vodě s namáháním toliko kráčetí může (SmetSíl 76).

Vedle vlastního přípustkového vztahu bývá často doložen příbuzný vztah nezávislosti na něčem, nezření k něčemu. Odpovídá mu vedlejší věta s opsaným imperativem *at*: věc o čemkoli *jednající* || *at jedná* o čemkoli. Tento vztah je vyjádřen spojením přechodníkového adjektiva s neurčitými zájmeny a zájmennými příslovci, která jsou odvozena formantem *-koli*:

Uhlové sousední, kteréž působí přímka, *jakkoliv*, a na *kterémkoliv* bodu jiné přímky *stojící*, součetně nikdy neobsahuje více ... než zouplna 180° ... (SedMěř 35). — Důkaz jest hlavní základ každé, o čemkoli *jednající* věci (MalýSlst 65).

Nezřídka je v rozvitém přechodníkovém adjektivu ukryt vztah účinkový, popř. důsledkový:

Prudkost znamená tuto moc v pohybování, *připomínající* nám všemocnost tvořící ... (JgSlst¹ 15). — ... kmen slovanský jest oddíl velikého plemene indoevropského, *nemající* žádných pokrevních svazkův s kmeny plamene severského ... (ŠafStar 41—42).

5. Dosti často nacházíme v obrozeniském odborném stylu substantivizovaný mužský tvar přechodníkových adjektiv přítomných v osobním dativu závislém na přísudkovém slovese. Jde tu bezpochyby o vliv latinské konstrukce ablativu absolutního. Souznačným prostředkem je věta vztážná opřená o odkazovací zájmeno nebo věta podmínková, popř. zřetelová: *pozorujícímu* duševné kony své naskýtá se mnohotvárná rozmanitost jich (MarFil 249) || *tomu, kdo pozoruje* duševné kony své, naskýtá se ... || *jestliže někdo pozoruje* duševné kony své, nakýtá se mu ... Z dnešní češtiny nelze podobné případy doložit. Několik dalších příkladů z obrozeniských odborných textů:

Jestli pak důležité, *zakládajícímu* a *posuzujícímu* krásovědu, oznámiti se blíže se vlastním oučelem a ouřadem nauky této ... (Pal ČČM 1/2 13). — *Jdoucímu* od západu k severu po břehu baltickém vyskytá se na rozhraní někdejší vlasti Němcův a Slovanův nejprve řeka Viadrus ... (ŠafStar 398). — *Hodlajícímu psáti* o všeobecných následcích a důležitosti železnodrah, náleží především na pravé stanově se postaviti ... (Purk ČČM 13 84). — Kdo nezná ten přemilý cit, když *nemohoucí* na nějaké právě potřebné jméno *si zpomenouti*, konečně ono náhle napadne? (Klác ČČM 15 374). — Temný tento předmět *zpytujícímu* poskytují nějakého ač dosti nejistého světla památky některé staré literatury naší (Voc ČČM 18 261).

Zvláště zřetelně vysvítá podmínkový význam tohoto prostředku z následujícího úryvku textu:

I podobá se, jakoby se tato rozličnost [mezi příkazem a zákazem] zakládala na poněký zákona samého, na jeho přirozenosti a bytnosti; blíže však *přihlídnoucímu* ukáže se rozdíl tento býti jen ve slově (KlácDob 40).

Jen ojedinele se v této funkci vyskytuje zpodstatnělé adjektivum tvořené z přechodníku minulého:

Zhledávším účelnost na ústrojných plodech přírody jakožto samobytech, namítá se sama od sebe i účelnost přírody veškeré (MarFil 246).

6. Adjektiva tvořená z přechodníku minulého nedosahují sice v obrozenské češtině ani zdaleka frekvence přechodníkových adjektiv přítomných, ale přesto jsou hojně doložena, a to zejména v odborném stylu. Měla zajisté jako prostředek šířící se především vlivem spisovné ruštiny výrazný knižní odstín.¹³⁾ V dnešní češtině se jich užívá pro jejich silné knižní zbarvení jen ojediněle.

Přechodníková adjektiva minulá se tvoří mnohem častěji od sloves dokonavých než nedokonavých. Jsou-li odvozena od sloves dokonavých, přisuzují určovanému substantivu jako vlastnost děj, který byl ukončen před dějem přísudkovým, např.: ... Gothové na přímoří baltickém byli jen přistěhovanci ze Skandinávie, *osadivší se* ve vlasti Slovanův (ŠafStar 388). Adjektiva odvozená od sloves nedokonavých přisuzují substantivu jako vlastnost děj, který je sice již ukončen, ale v minulosti po jistou dobu trval, např.: Rostliny v onom čase *rosteví* vymizely z přírody (PrRost 373). Někdy však označují i děj současný v minulosti s dějem přísudkovým, např.: [Slovesnost] se začala v druhé polovině IX. století prací Konstantina ... a Methodia i jejich pomocníkův a nástupcův, *pracovavších* na vinici Páně mezi Slovyani v Bulhařích, Moravě, Pannonii, Srbaku a něco později v Rusku (ŠafNár 45).

Stejně jako přechodníková adjektiva přítomná vyjadřují i minulá vedle přivlastkového vztahu „čistého“ také vztahy jiné, které jsou ovšem implikovány v základní funkci přivlastkové. Ve shodě s tím vstupují buď do výběrových dvojic s vedlejší větou vztaznou, nebo do výběrových řad s vedlejší větou vztaznou a spojkovou. Větuhojněji je však doložen „čistý“ vztah přivlastkový, např.:

Zkameněliny jsou nerosty tvar živočichí *přijavší* (PrNer 19). — Vraťme se nyní k našemu svěřeníci *vystoupivšímu* ze školy elementární (Čupr ČČM 22/1 557). — Jisto jest, že praotci naši našli v této zemi zůstatky národův ji před nimi *obývavších* ... (JgHist¹ 9). — Zachováváním té zásady vyhnul se Karel chybě mnohých mocnářů, před ním i po něm studia *zakládavších* ... (TkmUn 17).

Významy nepřivlastkové jsou řídké, ale nikoli ojedinělé. Můžeme uvést doklady na všechny vztahy, které jsme již zjistili u přechodníkových adjektiv přítomných:

Epigram řeckého původu slove nápis, *nebyví* nic jiného než krátký smyslný nápis neb nadpis na chrámech, hrobkách, obrazích, sochách, nádobách aj. (JgSlt¹ 71; vztah vysvětlovací). — V jedné [válce o záležitosti duchovní] národ náš, *zachovavší* až potud neporušené jádro bytu svého, skutky zázračnými celý přemohl takorba svět (PaIDěj I/1 15; vztah důvodový). — ... kře a stromy tu strakatost [způsobenou blednicí] jednou *měvší* ji vždycky každou proměnou listů zachovávají ... (PrRost 321; vztah podmínkový). — Novotost do života *třebas i* převratem *vstoupivší vždy* na půdě starodávnosti skutečně se vyvinovati musí (HšDuš 91; přípustkový vztah je tu přímo vyjádřen spojovacím výrazem *třebas i*). — Nerost *nabyví* tvar a velikost *jakoukoli*, v nich až do svého záhynu trvá ... (Pr Krok 2/1 67; na vztah nezávislosti ukazuje formant *-koli*). — Staří nazývali jen onu střelbu dělem, která ne méně než 16ti liberní kouli a to obyčejně železnou střelou, *slouživší* pouze k dobývání a hájením tvrzí a pevných měst (Bur ČČM 10 41; vztah účinkový).

7. Pro odborný styl je charakteristické užívání adjektiv tvořených od přičestí minulého trpného. Tato adjektiva přisuzují určovanému substantivu jako vlastnost stav, do něhož je určované substantivum uvedeno (uváděno) dějem tkvícím v pří-

¹³⁾ Protože zpřídavný přechodník minulý je doložen až v obrozenské češtině, musíme ho považovat za obrozenský novotvar. Nikde jsem však nenašel důkaz o tom, že ho z ruštiny přeneal do češtiny A. Marek, jak to tvrdí Fr. Trávniček (l. c. 1434). Lze ovšem předpokládat, že se Marek na jeho rozšíření podílel.

čestním adjektivu. Agens děje je buď nevyjádřen, nebo je stejně jako při pasívu podán formou příslovečného určení původce, např.:

S tím, co nám slovnutný zeměpisec Alexandrinský, Ptolemaeus, o sídle velikého národu Venedů za Tatrami napsal, srovnává se zevrub zpráva *od pozdějšího spisovatele Marciana Herakleotského* o téže předmětu nám *podaná* (ŠafStar 106).

Užívání přičestního adjektiva trpného se rozšířilo v odborných projevech hlavně proto, že poskytovalo možnost přehodnotit ve shodě s vyjadřovacími potřebami odborného stylu děj ve stav, a tím zanedbat neznámého nebo odsunout do pozadí nedůležitého původce děje.¹⁴⁾ Kromě toho se vyhovovalo odbornému sklonu vyjadřovat myšlenky co nejuhnutěji.

Přičestní adjektiva trpná jsou běžná jak od sloves dokonavých, tak i nedokonavých. Adjektiva tvořená od sloves dokonavých vyjadřují ve formě vlastnosti stav vyplývající z ukončení děje, kdežto adjektiva tvořená od sloves nedokonavých stav působený dějem právě probíhajícím. Vedle adjektiv od sloves přechodných setkáváme se i s adjektivy od sloves, která nemají akuzativní rekcí: ... jakými prostředky lze rozšířití svá poznání ze skutečnosti *nabývané* ... (MarLog 139).

Podobně jako u všech slovesných adjektiv bývají i u přičestních adjektiv trpných v základní přívlástkové funkci utajeny vztahy jiné. Autorům se tu nabízejí jako souznačné syntaktické prostředky vedle vztažných vět pasívních a aktivních i věty spojkové. Nejhojněji jsou ovšem zastoupeny případy s „čistým“ vztahem přívlástkovým, jak je tomu např. ve větách:

K vyloučeninám mocí životní rostlin *udělaným* náleží též teplo (PrRost 54). — Statky manské ... vtěleny jsou v knihách „dvorské desky“ *nazvaných*, v moc nejvyššího sudího dvorského zřízení *zemským daných* (Chmský ČČM 6 207).

Pozoruhodné jsou případy, kdy přičestnímu adjektivu trpnému odpovídá jako souznačný syntaktický prostředek věta zařazená do souvětí celku v odporovacím poměru omezovacím. Případy s běžným omezením, postihujícím určovaný výraz v časové rovině přísudkového děje, nemusíme zvlášť dokládat, poněvadž jsou běžné i v dnešní češtině. Můžeme se spokojit s jedním typickým příkladem:

Jest tedy lenní pán vlastník léna, *omezený* tím, že požitky manu tak dlouho náležejí, dokaváde ouvazek manský trvá (Chmský ČČM 6 219).

Naproti tomu omezování existence jisté skutečnosti změnou, která nastala po uplynutí delšího nebo kratšího časového údobí, je pro obrozenou češtinu a zejména pro její odborný styl charakteristické. Dnešní čeština dává přednost odporovací větě omezovací. Několik příkladů:

Na Petříně býval kostel sv. Vavřince, za času Jozefa II. *zavřený* a *zkažený* (DlabČes 33). — Král Jan založil karthouzy na Oujezdě v Praze, později skrze husity *zahlazené* (JgHist¹ 33). — ... původní obyvatelé přímoří baltického okolo oustí Visly byli Vindové, potomně ... odtamtud od Gothův *vyltačení* (Šaf ČČM 9 301). — ... jest se domýšleti, že původně i více bohemismů v legendě té [o sv. Václavu] stálo, ruskými přepisovateli později *změněných* (Pal ČČM 11 411). — Též i ta barvina [= žlutina] jest původně zelenina nějakým prvkem alkalickým *proměněná* ... (PrRost 292).

Z jiných vztahů ukrytých v přívlástku, který je vyjádřen přičestním adjektivem

¹⁴⁾ Viz k tomu výklad o syntaktických tendencích odbor. stylu zejm. v článku J. Filipce *Rozbor odborného stylu a jeho vnitřní diferenciacie*, SaS 16, 1955, s. 45n., a v mém článku *Syntaktické tendence odborného stylu*, Čs. terminolog. časopis 2, 1963, s. 65n.

trpným, je nejčastěji doložen vztah podmínkový a přípustkový. Jako podmínku lze chápat rozvité přívlasky ve větách:

Výměr tedy dušesloví svrchu položený, určitěji *udaný*, zníti bude takto ... (HynaDuš 4). — Rostliny světlu *vysazené* více tepla dělají, nežli ve tmách *držené* ... (PrRost 54).

V některých případech se však nabízí vedle hodnocení podmínkového i zřetelové: Prozodye ..., kterážto z filozofického ohledu *povážená* také učení jest, musí také ... svůj základ ... míti (ŠafPaPoč 22). — Chudoba naše v tom ohledu [= co do starobylosti listin], *srovnaná* s nadbytkem krajin sousedních, k. p. Bavor, skoumatelům dějin vlastenských tuze cítiti se dáva (Pal ČČM 5 303).

Vztah přípustkový lze doložit např. těmito větami:

... i rostliny pravým kořenem *opatřené* málo jeho potřebují nebo nic ku pohlcování potrav ... (PrRost 248). — Těla sebe klidnější, od nás za sebe mrtvější *pokládaná*, musí se sama a i jinými hýbati ... (Am ČČM 13 324).

8. Přičestní adjektiva činná se tvoří vesměs od sloves nepředmětových. Jsou víceméně souznačná s adjektivy tvořenými od přechodníku minulého a mají s nimi stejné syntaktické funkce.¹⁵⁾ Srov. např.: ... [bělost koruny] není nic jiného nežli zelenina listová *zbělelá* nedostatkem prvku alkaličného ... (PrRost 292). // ... *zbělevší* nedostatkem prvku alkaličného ... Proti adjektivům přechodníkovým a přičestním trpným jsou uvedena adjektiva poměrně řídká, ale jsou odvozena i od sloves, u kterých nejsou v dnešním jazyce obvyklá. Do dnešní češtiny se udržely jen případy lexikalizované, z nichž můžeme z obrozenských odborných textů doložit např. tyto:

Zásoba listin z nejstarší této doby nás *došlých* ... (PaIDěj I/1 24). — ... důraz do ducha našeho ze zevnějška *přišlý* (Pal ČČM 1/1 107). — ... voda nikoli zvlhnutím dříví do vnitř dřeva *vešlá*, nýbrž k dříví i suchému nevyhnutelně *náležící*, t. skladní voda ... (AmLuč 122). — Všecky proměny, vznik i hynutí, *zběhlé* v poznatelné přírodě ... (MarFil 221). — ... v rozličných předmětech ve prostore a času *naskytých* ... (t. 5).

Vedle těchto případů se setkáváme i s případy v dnešním jazyce neobvyklými (nejvíce je jich u J. Sv. Presla):

připroudilý vodík (AmLuč 97), rostlina mladistvá klíčením ze semene *vyvílá* (PrRost 269), listy *vyrašilé* (t. 284), zemčata ve sklepe v dosti dlouhou lodyhu *vyhnalá* (t. 285), z náklonnosti *opanovalé* (Marfil 23).

9. Z rozboru obrozenských odborných textů vyplývá, že v nich adjektiva přechodníková a přičestní měla důležitou úlohu kondenzační, a to mnohem výraznější než v odborných textech humanistických. S adjektivními kondenzátory soutěžily jako prostředky dekonzervované především věty vztahné, ale vedle nich i věty spojivé. Bylo tomu tak v těch případech, kdy byly v adjektivních kondenzátorech implikovány různé vztahy nepřívlastkové, nejčastěji podmínkový, důvodový a přípustkový.

Srovnáváme-li stav obrozenský s dnešním, zjišťujeme dnes poněkud vyšší frekvenci adjektiv tvořených z přičestí minulého trpného. U adjektiv vzniklých z přechodníku

¹⁵⁾ Ze synonymity zpřidavnělých přičestí minulých a přechodníků minulých nelze však činit závěr, že „se zpřidavnělé přechodníky na -ší zpravidla nekladou tam, kde máme zpřidavnělá přičestí na -lý“ (viz Fr. Trávníček, l. c. 1435). Nesprávný je ovšem také názor, že se oba druhy adjektiv od sebe svým významem podstatně liší. Vyslovili ho N. Vaněk a J. V. Franta v *Kurzgefaßte Grammatik der böhmischen Sprache* (Praha 1838). Podle nich „*přišedší* ist, der soeben ankam, *upadší*, der soeben fiel, und *přišlý*, der angekommene, der schon länger da ist, *upadlý*, der gefallene, der schon länger da ist, länger liegt“ (s. 127).

přítomného konstatujeme větší frekvenci, než je tomu dnes, a adjektiva z přechodníku minulého, v obrozené češtině dosti běžná, jsou dnes i v knižních odborných textech poměrně vzácná. Značné rozšíření přechodníkových adjektiv minulých, mezi nimi i adjektiv tvořených od sloves nedokonavých, lze vysvětlit vlivem ruským. V dalším vývoji češtiny tento druh adjektiv nabýval stále knižnějšího až archaického charakteru. Pokud jde o adjektiva tvořená z přičestí minulého činného, značně pokročila v době obrozené jejich lexikalizace, ale neřídka se setkáváme i s případy nelexikalizovanými. Latinská syntax zanechala své stopy v dativní konstrukci přechodníkových adjektiv zpodstatněných, která vyjadřovala obyčejně vztah podmínkový nebo zřetelový.

Celkem lze říci, že se v obrozeném odborném stylu (zejména od počátku let 30.) už konstituovaly jeho základní syntaktické kondenzační tendence a že v době poobrozené došlo jen k jistým přesunům mezi prostředky tyto tendence realizujícími. Z jazyka byly vytlačeny především prostředky archaické a postupně byly omezovány prostředky výrazně knižní.

DAS ADJEKTIVATTRIBUT ALS KONKURRENZMITTEL DES NEBENSATZES IM STIL DER FACHLITERATUR IN DER ZEIT DER TSCHECHISCHEN WIEDERGEURT

Die Stilanalyse der Fachliteratortexte in der Zeit der tschechischen Wiedergeburt führt zur Feststellung, daß die Transgressiv- und Partizipialadjektiva in diesen Texten eine wichtige Rolle in der allgemeinen syntaktischen Kondensierung der Ausdrucksweise spielten. Der Anteil dieser Ausdrucksmittel an der Kondensierung war zu dieser Zeit beträchtlich größer als in den Fachtexten des tschechischen Humanismus, d. h. im 16. Jh. Mit den Adjektivkondensatoren standen als dekontensierte Mittel vor allem die Relativsätze im Wettbewerb, neben diesen hat man aber auch Nebensätze mit Konjunktionen gebraucht, falls in den Adjektivkondensatoren verschiedene nichtattributive Beziehungen (am häufigsten die Beziehung der Bedingung, der Ursache oder der Konzession) impliziert sind.

Was die Frequenz verschiedener Typen der Verbaladjektiva anbelangt, so wiesen lediglich die Partizipialadjektiva auf *-ný, -tý* in der Nachwiedergeburtzeit einen steigenden Anteil an der syntaktischen Kondensierung der Fachtexte auf. Bei den Transgressivadjektiven auf *-cí* läßt sich ein unwesentlicher Rückgang der Frequenz, bei denjenigen auf *-(v)ší* fast ein Untergang beobachten. Die Transgressivadjektiva auf *-(v)ší* sind als Neologismen der Wiedergeburt aufzufassen, denn sie wurden aus dem Russischen ins Tschechische übernommen. In der weiteren Entwicklung der tschechischen Schriftsprache wurden sie immer mehr als archaische Mittel empfunden und stufenweise sogar aus den buchsprachlichen Texten ausgeschaltet. Die Partizipialadjektiva auf *-tý* sind zwar in der ersten Hälfte des 19. Jhs. häufiger, sie verloren aber größtenteils in dieser Zeit den Charakter eines allgemeinen Kondensierungsmittels (sie wurden immer mehr auf lexikalisierte Fälle beschränkt). In den Fachtexten der Wiedergeburt begegnet man interessante Dativkonstruktionen mit substantivisierten Transgressivadjektiven, die dem lateinischen Einfluß zuzuschreiben sind. In der Nachwiedergeburtzeit werden sie in der tschechischen Schriftsprache nicht mehr gebraucht.

Im allgemeinen kann man sagen, daß die Haupttendenzen der syntaktischen Kondensierung des Fachliteraturstils zur Zeit der Wiedergeburt bereits konstituiert waren und daß es in der späteren Zeit nur zu gewissen Verschiebungen innerhalb der Realisierungsmittel gekommen ist.

